

Ali Şir Nevâyî'nin Eserlerindeki Moğolca Sözcükler - IV-

Zühal Ölmez*
(İstanbul)

Özet: İlk kez 2007'de Çağataycadaki Moğolca sözcüklerin incelenmesi ile başlayan çalışma, daha sonra Ali Şir Nevâyî'nin eserleriyle sınırlandırılmış; bu başlıkla ilk çalışma ise 2014'te yayımlanmıştır. Alfabetik sırayla ele alınan sözcüklerden bu çalışmada *ceyren*, *cılav*, *cebe*, *cırğa-*, *celi*, *cibilger*, *cüldü*, *cürüğe* sözcüklerine yer verilmiştir. Sözcüklerin Çağatayca metinlerdeki biçim ve anlamlarıyla birlikte Moğolca biçim ve anlamları incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: Ali Şir Nevâyî, Çağatayca, Moğolca, ödünçlemeler, Türkçe.

Abstract: This work, first time, began by examining the Mongolian words in Chagatai language in 2007, then limited by the works of Ali-Shir Nevâyî. The first work with this title was published in 2014. Words that take place in this work are discussed in alphabetical order. I examined the words *ceyren*, *cılav*, *cebe*, *cırğa-*, *celi*, *cibilger*, *cüldü*, *cürüğe* in this work. The form and meaning of the words in Chagatai texts and also the Mongolian form and meaning of the words were examined.

Keywords: *Ali-Shir Nava'i*, *Chagatai Turkic*, *Mongolian*, *loanwords*, *Turkic*

23. *ceyren* 'ceren, ceylan' < Mo. *ceger-e(n)*.

Diğer Çağatayca eserlerde de görülen sözcüğü Nevâyî'nin *Bedâyi'u'l-vasat*, *Fevâйдü'l-kiber*, *Leyli vü Mecnun* ve *Gara'ibü's-sıgar* adlı

* Yıldız Teknik Üniversitesi, zuolmez@gmail.com.

eserlerinde tespit ettik¹:

Yüzünde hâl gavgâsı ara gül-güne zîbidin

Közün ceyranları oynarğa güyâ lāle-zār étin (FK, 369-2)

‘Yüzündeki ben kavgasının içindeki gül renkli süsten gözümün ceylanlarının oynaması için sanki bir gül bahçesi yarattın’

Ey Hoten ceyranları n’itkey bu mecnûn köñlüme

Nefhâi yètkürseniz müşgîn gazâlimdin gehî (BV, 652-3)

‘Ey Hoten ceylanları bu mecnun gönlüme ne yapacak(sınız), misk kokulu ceylanımdan zaman zaman bir koku ulaştırırsanız’

Sözcük, Çağatayca sözlüklerden sadece Senglâh ve DTO’da aynı biçim ve anlamlarla yer alır: *ceyren* ‘ceylan, ceren de denir’ (Senglâh, 210v17); *ceren* ‘ceylan’ (DTO, 303).

Sözcüğün kökenine baktığımızda eldeki veriler, *ceyran*’ın kökenini Eski Türkçe *yegren*’e kadar götürmektedir. Sözcük, Eski Türk yazıtlarından Küli Çor/İh-Hüşöt’te *yegren* ‘kestane rengi’ anlamında² iki yerde geçmektedir (Ölmez, 2015: 366a).

Clauson’a göre, Moğolcada ikinci dönem ödünç sözcük olarak *cegere* biçimiyle yer alır (EDPT 914a). Sözcüğün Moğolcadan ödünçleme olduğunu Räsänen de belirtir (VEWT, 112a, 125a, 194b).

Doerfer’e göre; Moğolca sözcük, İlk Türkçe **cegeren* ‘kızılımsı’ dan ödünçleme ve Türkçe *yegren* ile ilişkili olmalı. Sözcüğün ‘ceylan’ olarak Türkçeye geçmesi kısmen ve dolaylı olarak Farsça üzerinden olabilir (TMEN I, s. 301-302, §171).

¹ Sözcük, bu eserlerin dışında *Nevâdürü’n-nihâye*, *Taaşşuknâme* ve *Babürnâme*’de vardır.

² Küli Çor-Doğu yüzü, 15. satır: *Küli çor özlüki yegren at binip* ‘Küli Çor kendi kestane renkli atına binip’ (Ölmez, 2015: 219, 221).

Küli Çor –Doğu yüzü, 21. satır: *(k)arluk yegren ermelig arkasin sıyu urtı* ‘Karluklar kestane renkli çevik atı arkasından vurup (kalçasını) kırdılar’ (Ölmez, 2015: 219, 222).

Bu verilere göre Eski Türkçe *yegren* > Mo. *cegeren* > Tü. *ceyren/ceren* biçiminde bir gelişim söz konusudur.

Günümüz Türkçesinde de yaşayan *ceren* sözcüğü, Osmanlıcada 17. yüzyıldan itibaren bulunan bir sözcüktür. Sözcüğün bu dönemdeki durumuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Tuna, 1972: 218, Schönig, 2000: 114-115.

Moğolcada, Orta Moğolcanın söz varlığına işaret eden *Mukaddimetü'l-Edeb*'de sözcük *cēren* 'ceylan' biçiminde mevcuttur [Poppe (çev. Kaçalın), 2009: 32a].

Diğer Moğolca veriler:

Ceger-e(n) 'ceylan', *cegerde* 'kırmızı, kestane rengi' (Lessing, 1043b); Kalmuk *zērḡ* 'karaca, dağ keçisi; antilop' [*žegeren*] (Ramstedt, 1935: 474b); Buryat *zeeren* 'antilop, bozkır keçisi' (Çeremisov, 1973: 275b), Ordos *džēre* 'ceylan' [Mo. *cegere*] (Mostaert, 1941: 192b).

24. *cılav* 'yular, dizgin' < Mo. *cilu'a*.

Bu biçimi ve ek alarak genişlemiş biçimleriyle Çağataycada birçok eserde yaygın olarak kullanılan bir sözcüktür. Nevâyî'nin eserlerinden *Bedâyi'u'l-vasat*, *Fevâ'idü'l-kiber* ve *Sedd-i İskenderi*'de geçen sözcük, *Fevâ'idü'l-kiber*'de *cılavdar* 'seyis' biçimiyle de bulunur³.

Ulus allıda bende âzâdeler

Cılavda kılıp püye şeh-zâdeler (Sİ, XXXI, 2671. beyit)

'Hür olanlar halkın önünde el pençe duruyor; şehzadeler ise, yuları tutmuş onları gezdiriyordu'

Ël 'inân-ı ihtiyârı çıktı yek-ser êlgidin

Püyede her sarı ol çâbüük ki kaytardı cılav (FK, 532-4)

'Halkın irade dizginini ansızın elinden çıkıttı. O, hızlı koşarken dizginini her tarafa çevirdi'

³ Nevâyî'nin eserlerinin dışında sözcük, Türkçe yapım ekleri olarak *Babürnâme*'de *cılavsız* 'yularsız'; *cılavlıg* 'dizginli' yapılarıyla ve Farsça *-rîz* ile birleşerek *cılav-rîz* 'dolu dizgin' biçimiyle yer alır. Sözcük, Ayrıca Klâsik dönem sonrası eserlerden olan *Şecere-i Türk*'te de geçmektedir.

Sözcük, dönemin sözlüklerinde de yer alır: Abuşka *cılav* ‘at yuları’⁴, Senglâh *cılav* ‘at dizgini’ (220v4), DTO *cılav* ‘yular’. Sözlükte ayrıca sözcüğün Babürnâme’deki biçimleri örnekleriyle yer alır: *Yek-cılav çapıp* ‘at koşturarak’, *yigitlerni cılav-rîz ilgeri yiberip* ‘yiğitleri doludizgin ileri gönderip’, *bularniñ mundak cılavsız ilgeri barğanlarını bilip* ‘bunların böyle doludizgin ileri gittiklerini öğrenip’, *cılavluğ keledurlar yanganda perişân yamay/n? cılavluğ yanadurlar* ‘dolu dizgin gelirler ve dolu dizgin perişen/yaman? giderler’ (DTO, s. 308-309), ŞSE *cılav* ‘ilerü, evvel; yular, gem, yügen; seyis, cılavdâr, peş-rev’ (143b).

Osmanlıcada ilk 14. yüzyılda görülen sözcük, *cılav*, *cılavı* biçimleriyle yer alır⁵. (Ayrıntılı bilgi için bk. Tuna, 1972: 219; Schönig, 2000: 119). Sözcüğün Volga Kıpçak dillerindeki *dilbegä* ‘dizgin, yular’ biçimi ve diğer veriler için bk. Csáki, 2006: 87 ve Schönig, 2000: 90

Sözcüğün Moğolcadan Farsçaya da geçtiğini tespit eden Doerfer, sözcüğü Tunguzca *dil* ‘baş, kafa’, *dilawun* ‘haraç, vergi’, *diluga* ‘yular’ sözcüğüyle karşılaştırır ve Ana Moğolca yapıyı **ciluga* biçiminde kurar (TMEN I, s. 296-97, §164).

Moğolca veriler:

Gizli Tarih’te dolayısıyla Eski Moğolcada *jilo’a*, *jilu’a* ‘dizgin’ (Haenisch, 1939: 90); *cilug-a* ‘dizgin’ (Lessing, 1055b); Kalmuk *džola* ‘dizgin’ [*žiluga*] (Ramstedt, 1935: 114b); Buryat *coloo* ‘dizgin, yular’ (Çeremisov, 1973: 232b); Ordos *džilō* ‘dizgin, yular’ [Mo. *ciluga*] (Mostaert, 1941: 198b).

25. cebe < Mo. *cebe* ‘kalkan, siper, zırh; silah’ < Mo. *cebe*.

Sözcük, Nevâî’nin eserlerinden sadece *Muhakemetü’l-lugateyn*’de geçer. Yine aynı eserde Addan Ad yapan +çi ekiyle türemiş *cebe+çi* ‘silah

⁴ Mustafa S. Kaçalın, *Niyâzi. Nevâî’nin Sözlere ve Çağatayca Tanıklar*, Ankara, 2011, s. 532 ve 919

⁵ *cılav*, *yular*, *ciluga* ve *delbeg*, **delbege(n)* sözcükleri arasındaki ilişki ve sessel bağlantıları hakkında bk. Talât Tekin, ‘Notes on Some Altaic Harnessing Terms’, *CAJ*, 25, s. 121-130.

yapımcısı'⁶ sözcüğü bulunmaktadır⁷.

Muhakemetü'l-lugateyn'de sözcüğün geçtiği cümleler:

...*Ve cebe ve cevşen ve köhe ve kaŋalduruk ve qarbiçi ve kicim ve 'HH yosunluk uruş esbâbın hem Türk tili bile ayturlar* (ML 777b-5).

'*cebe, cevşen, köhe, kaŋalduruk, qarbiçi, kicim, 'HH gibi savaş giysilerini de Türk dili ile söylerler*'.

Hüner ve pîşede andağ ki *kuşçı ve barsçı ve koruğuçi ve tamğaçı ve cebeçi ve yorğaçı ve halvaçı ve kemeçi ve koyçı* (ML, 777b-23)

'Hüner ve meslekte şunlar gibi: *kuşçı, barsçı, koruğuçi, tamğaçı, cêbeçi, yorğaçı, halvaçı, kemeçi, koyçı*.

Çağatayca sözlüklerden Abuşka'da bulunmayan sözcük, Senglâh'ta uzun bir açıklamayla yer alır: *cebe* 've ân metrük cebe bâşed çenânki der Kâmûs mezkûrest ki el-cebe top-ı ma'rûf ve'd-dera' ve be-Türkî be-ma'na asliha ve püşend bî bâşed ve firâgî cebe bi-zamme cîm be-ma'nâ yegeley rengîn nüveşte ki Horâsân ber-ser endâzend sehv kerde' (215v11); ŞSE *cebe* 'esliha, kalқан, siper, cebe-hâne, bārud- hâne' (142a), DTO *cêbe* 'zırh' (301). Bu sözlükte Babürname'den cümle örnekleri verilmiştir: *Buyuruldı kim çerig eli cebe keyip yarağlanıp atlangaylar* 'askerin zırh giyip ata binmeleri buyuruldu', *kumâş ton cebe ve tüğmesi bile* 'zırh ve düğmesi ile kumaş elbise'

Çağatayca dışında Osmanlı sahasında 14. yüzyıldan itibaren görülen sözcük, 'zırh, zırhlı elbise' anlamında kullanılmıştır. Ölçünlü Türkçede yaşamayan sözcük Anadolu ağızlarında (Niğde ve yöresi) 'silah ve başka savaş araçları' anlamındadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Tuna, 1972: 217-218; Schönig, 1972: 113).

Türkçe dışında Farsçaya da geçen sözcüğün Türkçe ve bu dildeki anlam ve kullanımları hakkında bilgi veren Doerfer, sözcüğün İlk Türkçede **câbē* olduğunu belirtir (TMEN I, s. 284-86 §155 ve 156). Räsänen

⁶ Sözcük ayrıca *Şeybâninâme*'de de geçer.

⁷ Sözcük, bu eserin dışında *Gül u Nevrüz* ve *Atâyî Divânı*'nda da geçmektedir. Ayrıca *Babürnâme*'de *cebe* ve ondan türemiş *cebele-* 'üzerine zırh geçirmek', *cebelen-* 'üzerine zırh geçirmek', *cebelik* 'zırhlı', *cebesiz* 'zırhsız' sözcükleri bulunmaktadır.

de sözcüğün yaşadığı Türk dillerindeki biçimlerini vererek Moğolcadan geldiğini belirtir (VEWT, 124b).

Moğolca veriler:

Eski Moğolca *cebe* (Haenisch, 1939: 88); ME *cēbeten* ‘silahlar’ [Poppe (çev. Kaçalın), 2009: 31b]; *cebe* ‘ok başı, temren’ (Lessing, 1042a); Kalmuk *zer zew*⁸ ‘silah’ [*cebe*] (Ramstedt, 1935: 474a); Buryat *zebe* ‘ok ucu, temren’ (Çeremisov, 1973: 271b); Ordos *džiwe* ‘ok ucu, temren’ [Mo. *cebe*] (Mostaert, 1941a)

26. cırğa- ‘eğlenmek, zevk sürmek’ < Mo. *cırğa-* eğlenmek, zevk sürmek’ Sözcük, Nevâyî’nin eserlerinden sadece *Muhakemetü’l-lugateyn*’de geçmektedir⁸. Eserde yüz eylemin sayıldığı sözcükler arasında yer alan ve *cim* ile yazılan *cırğa-* Senglah hariç diğer Çağatayca sözlüklerde *çim* ile yazılmıştır: *cırğamak* ‘ıyş u neşât kerden’ (eğlenmek) (Senglah, 216v29). Sözcüğün anlamı Abuşka’da farklı verilmiştir, ancak *Gül ü Nevrüz*’dan verilen beyit örneği, diğer sözlüklerde verilen doğru anlama uyar. Abuşka’da yazmada verilen anlam şöyledir: *Murğ şikârı için havāya ok atmağa dërler*. Daha sonra *cırğalandın* maddesi yer alır ve burada her iki sözcük için *Gül ü Nevrüz*’dan alınan örnekler verilir. Her iki beyitte de ‘eğlenmek’ anlamı uygundur.

Av avlap kuş salıp cırğap hemîşe

Kêçe kündüz tena ‘um kıldı pêşe (Kaçalın, 2011: 529)

‘Sürekli av avlayıp kuş salıp eğlenmek ve gece gündüz yemek yemek âdetiydi’.

Yeti iklimde sançış uruş yok

Künince cırğalandın özge iş yok

‘Yedi iklimde çarpışma vuruşma yoktu. Günlerce eğlenceden başka bir iş yoktu’ (Kaçalın, 2011: 529).

Lugat-i Çağatay ve Türki-i Osmani’de de *Gül ü Nevrüz*’dan yukarıdaki

⁸ Sözcük, Çağataycada Lutfî’nin *Gül u Nevrüz* adlı eseriyle *Şecere-i Terakime*’de görülür. *Şecere-i Terakime*’deki biçim ve bilgi için bk. Zühal Kargı Ölmez, *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Ankara 1996, s. 285-86.

ilk beyit örnek gösterilerek şu anlam verilmiştir: *cırgamak* ‘ayş u neşât ve bezm etmek, zevk sürmek (ŞSE, 161a). Aynı anlam ve örnek DTO (s. 304)’da da verilmiştir.

Sözcük, Çağatayca dışında *Codex Cumanicus*’ta *yırğa-* ‘bir şeye gülmek, biriyle alay etmek; ziyafet vermek’ biçiminde yaşar (Gronbech, 1942: 33). *Codex Cumanicus*’taki Moğolca sözcükleri inceleyen Poppe verileri arasında bu sözcüğe de yer verir (Poppe, 1962: 340).

Kimi Türk dillerindeki biçimleri veren Räsänen sözcüğün Moğolcadan geldiğini belirtir: Oyrat *cırğa-* ‘ziyafet vermek’, Hakasça *çırğa-* ‘eğlenmek’ (VEWT, 201b).

Farsçadaki *cırgamişi kerden* ‘eğlenmek, eğlence yapmak’ Moğolcadan alıntılanmıştır. Farsça ve Türkçede Çağatay sahasında yaşayan sözcük, Türk dillerinde de (Tuvaca ve Hakasça *çırğa-*, Kırgızca *cırğa-*, Sarı Uygurca *yırğa-*) ses değişikliklerine göre yaşamaktadır (TMEN I, 290, §160).

Moğolca veriler:

Kalmuk *džirgaxa* ‘mutluluk içinde yaşamak’ [*žirga-*] (Ramstedt, 1935: 112a); *zirga-* ‘eğlenmek, mutlu olmak’ (Lessing, 1059a); Ordos *džirga-* ‘eğlenmek, hoş vakit geçirmek’ [Mo. *cırğa-*] (Mostaert, 1941: 202a).

27. celi ‘boyunduruk, esirlerin boynuna takılan demir halka’ < Mo. *cele* Nevâî’nin eserlerinden *Garâ’ibü’s-sıgar*, *Ferhâd u Şîrîn* ve *Hayretü’l-ibrâr*’da geçen sözcük başka eserlerde tespit edilememiştir.

Tavklar bolmuş celi tartarğa imân ehlini

Halkalar zencîr-i zülfün riştesi zünnârıda (GS, 570-4)

‘Zünnarındaki zülûf zincirinin ipi (gibi) olan halkalar, iman sahiplerini çekmek için birer boyunduruk olmuş’

Her sarı mîve yıgaçı cedveli

Şaf bile Hindü ki çekerler celi

Barçası ‘uryân u ser-â-ser kıra

Rûd suyudın barı zencîr ara (Senglâh, 220v16)

‘Her taraf meyve ağaçları arkları, Hindular saflar halinde boyunduruk çekerler; Hepsi ırmak suyunun içinde zincirli, çıplak ve kapkara’

Sözcük Çağatayca sözlüklerin hepsinde aynı açıklama ve örneklerle yer alır, Abuşka *çeli* ‘düşman yurdundan çıkarılan esirlerin boynuna taktıkları malûm demirden halka’⁹, Senglâh *çeli* ‘mahkûmların boynuna geçirilen halka’ (220v16); Sözcük DTO ve ŞSE’de *çim* ile yazılmış ve şöyle anlamlandırılmıştır: *çeli*, *çelye* ‘mahkûmların boynuna takılan demirden halka; ipin, yayın takıldığı yer’ (DTO, 287); *çeli ve celpe* (?) ‘rişte, tar bağı; mişnet, meşakkat; zih, kiriş, çel-târ, zünnâr’ (ŞSE, 152b).

Räsänen, *çeli* madde başıyla yer verdiği sözcüğün, yaşadığı Türk dillerindeki (Kazakça *çeli* ‘ip, halat’, Altayca *çele* ‘aynı’) biçim ve anlamlarını vererek Moğolcadan geçtiğini belirtmiştir. (VEWT, 125a).

Moğolca veriler:

Kalmuk *zel*⁹ ‘uzun ip, halat [*zele*]’ (Ramstedt, 1935: 472a); *zele* ‘sığırı bağlamak için zeminde bulunan halat, ip’ (Lessing, s. 1045a); Buryat *zele* ‘kıllı ip, urgan’ (Çeremisov, 1973: 272a); Ordos *džile* ‘kazıklar arasına gerilmiş halat’ [Mo. *cele*] (Mostaert, 1941: 198a).

28. *cibilger* ‘at yuları, dizgin’ < Mo. *cibilger*, *şibilger*, *şibülger*

Sözcük, Nevâyî’nin eserlerinden *Hayretü’l-ebrrar* ve *Muhakemetü’l-lugateyn*’de geçmektedir. İncelediğimiz metin ve sözlüklere göre sözcük başka eserlerde bulunmamaktadır.

Ve atnıñ eyerin egerçi zîn dërler, ammâ köprek eczâsın, mesel cibilger ve hana ve toqum ve cazlıg ve olañ, qom ve olañçağ ve gancuğa ve çilbur ve kuşkun ve qantarve toqa yosunluq köpin Türkçe ayturlar (ML, T777b-3).

‘Atın eğerine her ne kadar zin deseler de, pek çok parçasını *cibilger*, *hana*, *toqum*, *cazlıg*, *olañ*, *qom*, *olañçağ*, *gancuğa*, *çilbur*, *kuşkun*, *qantar*.....ve *toqa* gibi çoğunu Türkçe söylerler’.

Hayretü’l-Ebrrar’daki beyit ise şöyledir:

At tüze urğan egeri zer-nigār

Belki *cibilger* aña gevher-nigār (DTO, 310).

⁹ Mustafa S. Kaçalın, a. g. e., s. 532 ve 918.

‘Ata vurduğu eyeri altın işlemeli ve belki yuları da mücevher işlemeli(dir)’

Çağatayca sözlüklerin hepsinde *cim* ile yazılmış olan sözcük için *Hayretü'l-Ebrar*'da geçen yukarıdaki beyit örnek verilmiştir. Senglâh'ta sözcüğün anlamı verildikten sonra ‘Firâgī be-ma'nī yarağ-ı zīn nüvişte’ (Firâgī ‘eyer donanımı’ anlamını yazmıştır/vermiştir) biçiminde bir açıklama yapılmıştır (Senglâh, 215v15); ŞSE *cibilger* ‘inân-ı esb, yular, gem, licâm, dizgin (144a); Abuşka *cibilger* ‘Gâf-ı ‘Acemī ile. Cılav demekdür uyan ma'nāsına'¹⁰; DTO *cibilger* ‘dizgin’ (310).

Moğolca veriler:

Gizli Tarih *şibilger*, *şibulger* ‘yandan sarkan saç’ (Haenisch, 1939: 139); *sibilger*, *sirbegel* ‘evli bir kadının göğsünün her iki yanındaki örgülerin ucuna takılan konik metal gövde (Lessing, 695a, 715b), Ordos *şirwegel* ‘evli Ordos kadınlarının göğsünün her iki yanındaki örgülerin ucuna takılan konik metal nesne (Mostaert, 1941: 624a), 624a, Kalmuk *şiwrgəl* (Ölöt) ‘kadınların saç örgüsünü tutan kılıf’ = *şiwrgliG* (Ramstedt, 1935: 362b).

29. cüldü ‘ödül, armağan’ < Mo. *cüldü*.

Sözcük, 2007’de yayımlanmış makalemde incelenmiştir¹¹. Bu makalede verilen örneklerin dışında sözcük, Nevâyî’nin *Garaibü's-Sagar* ve *Ferhad u Şirin* adlı ederlerinde de geçmektedir¹².

30. cürüğe ~ cürge ‘bir tür ördek’ < Mo. *cürüğü*

Çağataycada sadece Nevâyî’nin *Muhakemetü'l-lugateyn*’inde tespit ettiğimiz sözcük, eserde ördek türlerinin anlatıldığı bölümde geçer:

¹⁰ Mustafa S. Kaçalın, *a. g. e.*, 507 ve 925.

¹¹ Zühal Ölmez, ‘Mongolian Loanwords in the Classical Chagatay Period’, *Türk Dilleri Araştırmaları, Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti Armağanı*, İstanbul 2007, s. 233.

¹² Bu örnekler ve Abuşka lügatinde verilen anlam için bk. Mustafa S. Kaçalın, *a. g. e.*, s. 548.

Ve ördeknîş envā'ı bilür kuşçılar kaşıda meselā cürüğe ve irke, soksur, ve alma baş ve çakır kanat ve temür kanat ve ala luğa ve ala pöke ve bağçal ve bu yosunluk dërler ki yetmiş nev' bolur kim Sart barısın murgābī oğ dër (ML, T777a-26).

'Ve ördeğin türleri-bilen kuşçular huzurunda-meselâ *cürüğe, irke, soksur, alma baş, çakır kanat ve temür kanat, ala luğa, ala pöke, bağçal* ve böyle devam eden yetmiş türü vardır ki Sart hepsine birden *murgābī der'*.

Çağatayca sözlüklerde cümle örneği verilmeksizin aynı imlâyla (cim, vav, re, kef, güzel he) yazılmıştır: Abuşka *cürüğe* cīm-i 'Arabī ile. Bir nev' ördeğe dërler'¹³; ŞSE *cürge* bir nev' ördekdür (141b); DTO *cürge* bir tür ördek (294).

Türk dilinin diğer tarihi dönem metinlerinde tespit edemediğimiz sözcük, Türk dillerinde farklı biçimlerde yaşamaktadır: Kırgızca *çürök* 1. bir nevi yabani ördek, bağırtlak, Anas querquedula; 2. ördek (dişisi) (Yudahin, 289b); Kazakça *şüregey* 'çok küçük yabani ördek' (Koç, vd., 650a).

Räsänen sözcüğün Teleüt dilinde *çüräkäy*, Şor dilinde *şüräkäy* yaşadığını belirterek Moğolca **çürekey*'den geldiğini belirtir (VEWT, 121b).

Moğolca veriler:

Lessing, *cürügü* maddesinden *nugusu(n)* maddesine gönderme yaparak *nugusu(n)* 'ördek' sözcüğüne yer verir. (Lessing, 210b, 595b); Kalmuk *şörg*^ö 'ördek, çakır kanat' (Ramstedt, 1935: 366-67); Ordos *nuyş* = *nuyşu* / *nuyş şiwü* 'ördek' (Mostaert, 1941: 500a). Bu veriler 'ördek' için Moğolcada daha çok *nugusu(n)*'un kullanıldığını göstermektedir.

KAYNAKLAR

BV: Türkay Kaya, 2002: 'ALİ ŞİR NEVĀYĪ. *Bedāyi' u'l-Vasat Üçüncü Dīvān*, Ankara.

¹³ Mustafa S. Kaçalın, *a. g. e.*, s. 545 ve 919.

- Clauson, Sir Gerard, 1960: *Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdî Xân, Facsimile Text*, London.
- Clauson, Sir Gerard, 1972: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Csáki, Éva, 2006: *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages*, Wiesbaden.
- Çeremisov, K. M., 1973: *Buryatsko-Russkiy Slovar'*, Moskva.
- DTO: Pavet de Courteille, Abel, 1870: *Dictionnaire turk-oriental*, Paris.
- EDPT → Clauson 1972.
- FK: Kaya, Önal, 1996: '*ALİ ŞİR NEVÂYÎ. Fevâidü'l-kiber*, Ankara.
- Gronbech, K., 1942: *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen.
- GS: Kut, Günay, 2003: '*Alî Şir Nevâyî. Ğarâ'ibü's-Şıĝar. İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Ankara.
- Haenisch, Erich, 1939: *Wörterbuch zu Mangĝol un niuca tobca'an (Yüanch'ao pi-shi) Geheime Geschichte der Mongolen*. Leipzig.
- Kaçalın, Mustafa S., 2011: *Niyâzi. Nevâyî'nin Sözlere ve Çaĝatayca Tanıklar*, Ankara.
- Koç, Kenan, Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan, 2003: *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara.
- Lessing, Ferdinand D., 1960: *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley and Los Angeles.
- ME → Poppe, N.
- ML: Barutçu Özönder, F. Sema: 1996: '*ALİ ŞİR NEVÂYÎ Muĝâkemetü'l-luĝateyn İki Dilin Muhakemesi*, TDK, Ankara.
- Mostaert, Antoine, 1941: *Dictionnaire Ordos*, Seconde Édition. New York-London.
- Ölmez, Mehmet: 2015: *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moĝolistan'daki Eski Türk Yazuları. Metin-Çeviri-Sözlük*, Ankara.
- Poppe, Nikolaus, 1962: 'Die mongolischen Lehnwörter im Komanischen', *Németh Armaĝanı*, s. 331-340.
- Poppe, N. (Çev. Mustafa S. Kaçalın), 2009: *Zemahşerî. Mukaddimetü'l-Edeb. Moĝolca-Çaĝatayca Çevirinin Sözlüğü*, TDK, Ankara .

- Ramstedt, G. J., 1935: *Kalmückisches Wörterbuch*, Helsinki.
- Schönig, Claus, 2000: *Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen*. Wiesbaden.
- Sİ: Tören, Hatice, 2001: *Alî Şîr Nevâyî. Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)* Ankara.
- ŞSE: Şeyh Süleyman Efendi, 1298: *Lûgat-ı Çağatay ve Türki-i Osmanî* İstanbul.
- TMEN I: Doerfer, Gerhard, 1963: *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. I. Wiesbaden.
- Tuna, Osman Nedim, 1973-75: 'Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler I', *Türkiyat Mecmuası*, c. XVII, 1972; 'Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler II', *Türkiyat Mecmuası*, c. XVIII.
- VEWT: Räsänen, Martti, 1969: *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki.
- Yudahin, K. K. (Çeviren: Abdullah Taymas), 1945: *Kırgız Sözlüğü*, cilt: I (A-J), TDK, Ankara.